

RATZKY RITA

Petőfi és Jókai barátságából épült művészetek palotái

Kimeríthetetlen téma az utókor számára Petőfi Sándor és Jókai Mór barátságának, emberi, művészeti kapcsolatának elemzése. Kimeríthetetlen, mert több szempontból feldolgozható. Ha életük közös szakaszára koncentrálunk, amely Petőfi halálával lezárult, akkor párhuzamos biográfiai áttekintést készíthetünk. Ha figyelembe vesszük, hogy Jókai hosszú élete során milyen sokszor írt Petőfiről, nem egyszer önmagának ellentmondóan, akkor egy Petőfi-értelmezésbe bonyolódunk.¹ Harmadik szempont lehet az egy időben keletkezett műveik érintkezési pontjainak elemzése. Tanulmányomban mindhárom megközelítési lehetőségből kiemelek néhány fontosnak tartott momentumot.

A két költő/író ismeretségének, barátságának adatai 1841 és 1846 között – korai műveikhez fordulva segítségért

Petőfi Sándor a nála két évvel fiatalabb Jókai Mórral Pápán ismerkedett meg, ahol a költő a katonaságtól való leszerelése után tanulmányait folytatta. Petőfi 1841 októberétől 1842. július végéig tanult az ottani Református Kollégiumban. Nélkülözhetetlen számunkra az a leírás, amit Jókai adott Petőfi külsejéről a jóval később született, *Az én kortársaim* című munkájában, bár ezt a megjelenítést nem kötötte meghatározott időponthoz, így talán egész ismeretségük idejére vonatkoztatható. „Halvány szikár arca letörölhetetlen dac kifejezését hordta magán mindig, semmi más árnyalat fölvetelére nem volt képes, rendbeszedhetetlen sűrű haja felállt az ég felé; orra római szabású volt, de kissé hegyes; szemei bátrak és szögezők, homloka nyílt, ajkai szépek; csak mikor nevetett – és nevetése olyan volt, mint egy kínzotté, még a hangja is hozzá –, olykor tűnt ki egy a sorból kiálló hegyes fog felülről, mely valami démoni kifejezést adott arcának: mikor megbosszantottam valamivel, ezzel a hegyes foggal szokta a fejemet megszúrni.”² (Ez a kiugró fog később szerephez jut a 20. századi szakirodalomban a szibériai legendával³ kapcsolatban, ez azonosíthatta volna Petőfi koponyáját, ha valóban az övé került volna elő.)

A két fiatalember az utcán látta egymást először. Petőfi kurta gallérvöndöcsét viselt, és mint a kortársai visszaemlékezéseiből tudjuk, mindig rohant. „Fizikus diák voltam Pápán,

¹ Egy korábbi tanulmányomban e témában más megközelítésben foglalkoztam a két alkotó kapcsolatával. Lásd Ratzky Rita: *Jókai emlékbeszédei Petőfiről*. In: Ratzky Rita: „Halhatlan a lélek”. Válogatott tanulmányok, cikkek, kritikák a XVIII–XIX. század magyar irodalmáról. Budapest, 2015. 125–144.

² *Jókai Mór összes művei*. Nemzeti Díszkiadás 96. kötet. *Írások életemből*. I. Az én kortársaim. Budapest, 1898. 172. Tanulmányomban, az idézetekben a korabeli helyesírást követem.

³ Fekete Sándor kifejezése. Fekete Sándor: *A szibériai métely. Egy Petőfi-legenda feltámadása és újbóli elhantolása*. Budapest, 1990.

mikor először megláttam az utcán, kopott, fekete gallérköpenyegben, gyűrött kalapban, meztelen nyakkal. Szobatársam, akivel együtt mentem fel a kollégiumba, már ismerte s rákiáltott: 'Jó reggelt, bús magyar!' Ez volt a tréfás gúny neve. Mindenkinek volt. Engemet úgy hittak, hogy 'jámbor'. – Nem fogadta a köszöntést, mindig olyan léptekkel járt, mintha távgyalogolna.⁴ Jókai tökéletes helyzetképet ad, barátja valóban rengeteget gyalogolt az országban, s ennek oka a szegénysége, az akkori közlekedési lehetőségek hiányossága és izgága természete volt.

Együtt vettek részt az önképző kör munkájában, ahol verseket olvastak fel, értekezéseket tartottak nyilvános felolvasásokon, pályázatokat adtak be, amelyeket a Magyar Tudományos Akadémia tagjai bíráltak el. Ekkoriban Pápán tanult Petőfi másod-unokatestvére, Orlay Petrich Soma is,⁵ ők 1841–1842-ben másodévesek, Petőfi elsőéves diák volt. Nem a tanítási órákon találkoztak elsősorban, mert Petőfi sokszor hiányzott ezekről. Verseket írt, vagy szövegeket másolt, hogy fedezni tudja tanulmányainak költségeit. Nem jártak tehát egy osztályba, de volt közös órájuk. Petőfi Orlaival lakott egy szobában, de Jókai annyit tartózkodott náluk, mintha ő is szobatárs lett volna. Orlai és Jókai sokat rajzolt és festett, Petőfinek is maradtak fenn rajzai, bár ezek a későbbi időkben készültek.⁶ Élt és hatott a romantika jellemző szokása, a több műnemben való alkotás, és ez abban a korban különösen a kezdő művészekre volt jellemző. Tarczy Lajos pápai tanár ismerte fel Petőfi költői tehetségét, de a másik két tanulóban is látott fantáziát.

Petőfi és Jókai barátságának korai bizonyítéka egymás támogatása. Kezdetben inkább Petőfi segítette a két évvel fiatalabb társát, hogy elindítsa majdani hivatása útján, 1843-ban például lemásolta Jókai dráma kísérletét, *A zsidó fiút*, hogy barátja mielőbb kiadódhoz juttathassa. (A kézirat most is megtekinthető a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában,⁷ és szerepelni szokott a Petőfi Irodalmi Múzeumban a névadóról szóló állandó kiállításokon is.)

Petőfi pápai tanulmányai idején egy alkalommal elszavalta Vörösmarty Mihály *Szózatját* tót dialektusban. Kisöccse (Petőfi nevezte így!), Jókai így emlékezett meg erről: „Csak-hogy ő azt a nemzeti buzdítót nem úgy szavalta el, ahogy tudta volna, hanem úgy, mint Tallérosy Zebulon: árva megyei kiejtéssel. A tréfa kellemetlen benyomást tett. S azt sokáig el nem moshatta az emlékekből Petőfinek költői ere.”⁸ (A Tallérosy Zebulon nevet Jókai álnévként is használta a későbbiekben hírlapi cikkeiben, egyébként *A kőszívű ember fiainak* egyik szereplője lett.)

Közismert, hogy Petőfi idő előtt otthagya Pápát, nem fejezte be középiskolai tanulmányait.⁹ Túlságosan felnőttnek érezte már magát, de nemcsak az élettapasztalatai indították a pénzkereső élet irányába, hanem erős alkotási, publikálási szándékai is. Barátságuk a pá-

⁴ Jókai: *Írások életéből*, I. 172.

⁵ A későbbi jelentős festő ifjúkorában így írta a nevét. 1848 körül azonban a demokratikus szokás szerint elhagyta az y-t és a ch-t. Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc bukása után – ez festményei aláírásán látható – visszatért az Orlay Petrich Soma formához, legalábbis az Orlay-t használta.

⁶ Lásd például Petőfi Arany Jánosról vagy kisfiáról, Petőfi Zoltánról készült rajzát. *Petőfi Sándor összes művei* 7. köt. Budapest 1964. Függelék 11, 12/a.

⁷ Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára. 522. A jobb alsó sarokban – Petőfi kézírásával – a kettős jelige: „*Improbe amor, quid non mortalia pectora cogis, auri sacra fames! Virg.* [Bűnös szerelem, mire nem viszed a lelünk, kárhozatos kincsszomj! Vergilius] Lásd Jókai *Összes művei*. (Szerkesztette: Lengyel Dénes és Nagy Miklós.) *Drámák I.* [1843–1860.] Budapest, 1971. 737.

⁸ Jókai: *Az én színpadi életem*. In: *Életemből*. 1. köt. Budapest, 1898. 73.

⁹ Kerényi Ferenc: *Petőfi Sándor élete és költészete*. Budapest, 2008. 99.

pai diákévek után Kecskeméten erősödött meg, ahol Petőfi vándorszínész, Jókai pedig ügyvédbojtár volt.

Kétségtelen, hogy egy alkotó, de még egy átlagember személyiségét is jól jellemzi külső megjelenése. Petőfi korabeli öltözködéséről sok apró részletet megtudhatunk Jókaitól: „Petőfi is kezdett magának új divatokat. Egyszer Csokonai prémes mentéjét vette fel,¹⁰ s viselte a világ bámulatára; másszor eszébe jutott virágos atlaszból varratni atillát, hozzá mondvascínált, hallatlan formájú, pörge, de mégsem pörge kalapot tenni fel, úgyhogy Pálffy¹¹ egyszer azt mondá róla: 'Mikor ez a Sándor elénk jön, mindig van rajta valami, hogy az ember vele álmodik.' – csakhogy ez a különtség őneki mind illet, mert nem kérkedett vele, nem tolakodott: az ő ízlése volt, nem erőltette senkire.”¹² Ugyanebben az írásában később így folytatja Jókai: „Ő volt az egyetlen ember, akinek soha cilinder a fején, frakk a testén nem volt.” Ellentmond saját magának, hogy egy 1843-ban Petőfiről készített – azóta elveszett – festményén frakkban jeleníti meg barátját. Adrovitz Anna katalógusában a következő szerepel erről: „A Kecskeméten készült miniatúr festmény Petőfit a hétköznapi és színpadi jelmezként egyaránt viselt violaszínű frakkjában ábrázolja.”¹³ Barátságuk őszinteségének bizonyítéka, hogy Jókai nem tartotta Petőfit jó színésznek, azt azonban elismerte, hogy verseket előadni, különösen a sajátjait nagyon jól tudta.¹⁴

A két barát korai művei

Petőfi pápai diák korában nyert két aranyat a *Szín és való* című versével, Jókai pedig hármat, de nem a megőrződött *Istenítélet* című első novellájával, ahogy azt Várdai Béla állította, hanem egy időközben elveszett írásával.¹⁵ Összevetni azonban csak a meglévőket tudjuk. Petőfi ifjú hősének történetét a mondandóval ellentétes, kiegyensúlyozott szerkezeti felépítés jellemzi.

Balladája első részének indító három versszaka:

„Némul a hangszerek zenéje,
A függöny felrepül.
S az arcokon kíváncsiságnak
Csendes figyelme ül.

És ékes színpadon a múzsa
Kegyelt papnéja áll,
Bájlóbb a kikelet kertjének
Minden virágínál.

És oh midőn szavak szüületnek
Az ajkak bíborán,
Nem, így nem énekel tavaszkor
Pacsírta s csalogány.”

¹⁰ Ezt a Csokonai mentét Petőfi később már Pesten viselte. A Pesti Divatlapok főszerkesztője, Vahot Imre biztatta erre a „népies” megjelenésre.

¹¹ Pálffy Albert tárcaíró (1820–1897), a Tizek Társaságának egyik tagja

¹² Jókai: *Az én színpadi életem*. 74. In: *Életemből*, 1. köt. 63–71.

¹³ *ARCpoetica. Petőfi Sándor életében készült képmásai*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2012. 106.

¹⁴ Jókai Mór: *Petőfi mint színész*. In: *Megtörtént regék*. Budapest, 1897. 93–103.

¹⁵ Többek közt lásd: Jókai Mór: *Petőfi Sándorról*. (válogatás) Budapest, 1902. Várdai Béla bevezetőjében. A kritikai kiadás javította Várdai állítását.

Fel kell figyelniünk a „Pacsirta s csalogány” sorra (ne feledjük, 1842 első felében vagyunk), hiszen minden, Petőfit jól ismerő olvasó/kutató tudja, hogy a költőnek életműve esztétikai csúcspontján, 1846. szeptember elején született egy kiváló költeménye, a *Csalogányok és pacsirták*.¹⁶ Az 1842-es *Szín és valóban* azonban egy ifjú csalódásáról van szó: beleszeret egy színésznőbe, aki a színpadon erényes, az életben azonban pénzért árulja magát, és ezzel a férfi számára bekövetkezik az első nagy szerelmi csalódás. Itt nincs még külön jelentése a két madárnak. Az 1846-os költemény már külön szerepet ad a két madárfajnak, ebben már más szimbolikával dolgozik a költő. Nem meglepő ez, mert nem szerelmi történetről van itt szó, hanem a történelem, pontosabban a múlt és a jövő viszonyáról, vagyis arról, hogyan gondolkodik erről a költő akkor. Megfogalmazódik, érik már benne a politikai változás szükségességének gondolata. A múlt történeteit csak a konzervatív, a régi világot megtartani akaró emberek emlegetik, kutatják, foglalják versbe, s ehhez a csalogányt, az alkony madarát társítja mint metaforát, 1846 őszén azonban már a jövő felé tekint, ami eljövételének, akár a hajnalénak a pacsirta a hírhozója. Azonban minden vers önálló alkotás, s Petőfi sem vetette el a történelmi, vagy ahogyan akkor mondták/írták, a történeti témákat. Gondoljunk csak arra, hogy a várromok annyira lekötötték a figyelmét, hogy tizenhat éves korában jegyzéket készített róluk,¹⁷ aminek kézírata sajnos nincsen meg, csak a *Budapesti Szemlé*ben megjelent közlését ismerjük. Figyelemre méltó az is, hogy a másod-unokatestvér Orlai Petrics mit ír a költő akkori viselkedéséről: „Gyakran ábrándokba merült, s legfőbb vágya volt ekkor olly állapotra vergődni [értsd: anyagi állapotba kerülni – R. R.], hogy egy szép vidéken magának kis lovagvárat építhessen. Mindenestre nem a legszerényebb óhajítás, de ő elérhetőnek hitte azt. E lovagvár egyik szárnyát nekem szánta lakásul...”¹⁸ A kamasz fiú tehát felnőtt, és saját vágyai helyett az ország sorsát tartotta fontosabbnak. Tudjuk, ennél is tovább jutott: vezető szerepet küzdött ki magának, nem erőszakkal, hanem a maga természetességével Magyarország 19. századi történelmében. Erősítsük meg még egyszer, hogy hét év elteltével hogyan is fogalmazza meg költészetében elkötelezettségét nemzete sorsának irányában:

„De ím a bajnak közepette
Fiait az ég el nem feledte,
Meggzána minket nagy fájdalomainkban,
Orvost küld hozzánk, és ez utban is van,
És már maholnap meg is érkezik,
Midőn hóhérink észre sem veszik. –
Tiéd minden dal, minden hang,
Mellyet kezemben ad a lant,
Te lelkesítesz engemet,
Te néked ontom én könyűimet,
Én tégedet köszöntelek,
Te a beteg
Emberiségnek orvosa, jövődő!”¹⁹

¹⁶ Lásd *Petőfi Sándor összes művei*. Második kritikai kiadás, 4. köt. (Szerkesztette: Kerényi Ferenc) Budapest, 2003. 186–188.

¹⁷ Lásd *Petőfi Sándor összes művei*. Első kritikai kiadás, 5. köt. (Szerkesztette: V. Nyilassy Vilma, Kiss József) Budapest, 1956. Függelékben *Várromok* 151–159.

¹⁸ *Petőfi Sándor összes művei*, 5. köt. 244.

¹⁹ *Petőfi Sándor összes művei*, 4. köt. 186–187.

Vizsgáljuk meg ezek után Jókai *Istenítélet* című novelláját. Egyet kell értenünk Szilágyi Márton azon megállapításával, mely szerint a kutatás, a szakirodalom még a kritikai kiadás után is háttérbe szorította, a regényeihez képest elhanyagolta Jókai novelláit.²⁰ Azért érthetetlen ez, mert Nagy Miklós már 1965-ben rámutatott: „A fiatal Jókai azonban elsősorban nem regényíró, hanem novellista, és novelláinak két egymástól élesen elkülönülő stílusirányzatát egyelőre még szervezetlen keverékben egyesíti a *Hétköznapiok*.”²¹ Szilágyi így értékeli Jókai első kispikái művét: „Jókai indulásának egyik kontextusa egy metafizikai világgép fenntartásának szándéka. Már első novellájának címe (*Istenítélet*) is erre utal, noha a cím sugallata ellenére itt csak az Istentől befolyásolt világrend belső arányairól van szó, maga a novella nem egy szabályos istenítélet kereteit látszik kihasználni. Tehát a novella nem a párbaj leírására vállalkozik (mint ahogy például majd a *Hétköznapiok* című regény kapcsán erre látunk példát), s nem is a tüzesvas-próba középkori jogszokásának leírását kapjuk meg: voltaképp egy gonosz és gyilkos szándék meghiúsulásáról van szó, a két ember meggyilkolására készülők válnak saját tetteik áldozatává. Ez pedig a gondviselés működését látszik kirajzolni. A középkori tematikához ez a felfogás szervesen illeszkedik is. Megjegyzendő, Jókai nem ezzel a – kronológiai értelemben – elsőnek tekinthető novellájával indította el első novelláskötetét, mi több, ez a szöveg a kötetébe már be sem került.”²² Tegyük ehhez hozzá, hogy a kritikai kiadás mindig kronológiai sorrendet követ, ez a feladata, a szerző által megszerkesztett kötet ellenben mindig az alkotó szerkesztési elvei szerint épül fel. Számomra azonban most a két szerző összehasonlító elemzése a fontos, nem a saját szerkesztői elvek. Már csak azért is, mert Petőfi Sándornak ugyancsak van *A párbaj* címen egy novellája, amelyben az isteni ítélet/gondviselés szintúgy szerepet játszik. Nézzük az alig tizenhét éves Jókai munkáját. A kezdet egy állítás: „Gyönyörű az éjszaka. Nem itt a porban; itt sötét és kietlen!”²³ Az állítást aztán egy hosszú-hosszú bizonyítás követi: „fönn, fönn, hova a ködök nem szállnak, hova csak a szentek könyörgése hat fel...” És ebben a gyönyörű éjszakában kellene megtörténnie egy bérgyilkosságnak, amelynek során két fiatal hagyná el a világot, hogy örökségük a gonosz rokoné legyen. Dolna úr a kitaláló, és Szentiváni Nero lovag lenne a végrehajtó. Hosszas vitába keverednek, de közben a leendő bérgyilkos magának szeretné a szépséges lányt megszerezni, aki természetesen a vadromantika szabályai szerint nemet mond. Isten azonban beleszól, és az ifjú, majdnem áldozat kiszabadítja hűgát, és diadalmasan térnek vissza a nem őket váró tort ülőkhöz. Az események felépítése, azt hiszem, bátran nevezhető a szakirodalomból *styl coupé*nak, „vagdalt stílusként” ismert szerkezetnek.²⁴ Érdekes, hogy ezt a prózaírói stílust már Pulszky Ferenc is említi, amint azt Martinkó András észrevette. Jókai novellájában ugyan valamivel több a leírás, mint az ugyanekkor tájban keletkezett két Petőfi novellában, *A bajazzoban* és *A párbajban*. Ez is mutatja, hogy már ekkor, 1842–1843-ban benne rejtőzött a két szerzőben, hogy alkotó éveik során melyiküknek mi lesz a fő műneve. Jókainál ugyancsak dominál a sok párbeszéd, tehát a drámaiság. Mindkettejük esetében a műnemek összefonódásáról van szó, ami – mint már mondtam – a romantika egyik jellemző vonása.

²⁰ Szilágyi Márton: *Hagyománytörések. Tanulmányok az 1840-es évek magyar irodalmáról*. Budapest, 2016. 191.

²¹ Lásd: *A magyar irodalom története*. 4. köt. 1849–1905. (Szerkesztette: Sötér István) Budapest, 1965. 285.

²² Szilágyi: *Hagyománytörések*, 192.

²³ Jókai Mór: *Istenítélet*. (Sajtó alá rendezte: Oltványi Ambrus) Budapest, 1971. 5.

²⁴ Lásd: Martinkó András: *A prózaíró Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése*. Budapest, 1965. 190.; Kerényi Ferenc: *Petőfi Sándor élete és költészete*. Budapest, 2008. 98.

A *Hétköznapiak* című regény első fejezetében, mintegy a mű bevezetőjeként a fiatal Jókai egy tűzvészt választ retorikai kezdésnek. Hátborzongató, mert benne lehet/benne van a gyermek riasztó komáromi élménye, amelynek romantikus leírása, ha néhol még kissé nehézkes is, a világot felforgató élmény és emlék együttes megjelenítése egy kezdő író esetében bizony nem kis dolog, és rendkívüli tehetségre vall. Úgy próbálom olvasni a művet, mintha még nem létezne az utána következő több tucatnyi munka. Az első fejezet után megtapasztalható, hogy a regény úgy áll össze, mint egy novellator. Úgy tetszik, akkor ez volt Jókai regényépítő technikája. A szerző az első bekezdés végén felemlíti az egymást gyűlölő két szomszédot, majd várhatjuk a következő fejezetekben a felnagyított, részletező képeket. Ez már ügyes átvezetés, ami igazi nagyepikusra vall. A második retorikai pont az egyik szomszéd bemutatása családjá körében. A stílus, a hang rendkívül humoros, míg a szöveg, a történet riasztóan embertelen (a gyermekverésre gondolok). Emlékeztetnek engem és bizonyára minden olvasóját *A helység kalapácsa* ugyancsak egymással állandóan gyűrűkötő hőseire. Petőfi verses epikája jobb a szóban forgó regénynél, ennek szerény bizonyítéka, hogy ma is olvassák még a huszonevesek is, akik Jókait sajnos nem, legalábbis ezt a művét bizonyosan nem. Ahogy azonban egyre előrébb haladunk az olvasásban, arról győződünk meg, hogy ez a munka ugyancsak nagyon jóvá kerekedik ki nem sokkal a bevezetése után. A két mű humora hasonló egymáshoz. Az egymásra gyakorolt hatás letagadhatatlan, kétséget kizáró. Jókai e regénye fejezeteit népdalmottók vezetnek be, amelyek illenek a történetekhez tartalomban, az első fejezethez azonban kevésbé. Ott vége a romantikának, itt megkezdődik a népiesség, amit ekkor csakis a jó barától tanulhatott. A *Csodák* című, harmadik fejezetben, amikor a pénzek „beszélnek” az öreg Gáspárnak, és azt sutyorogják, hogy adja őket oda a hasbeszélő Pistának, már megtapasztalhatjuk, hogy Petőfi példája mind a népiesség, mind a humor tekintetében beérett Jókai művében, ami természetesen csak úgy történhetett meg, hogy ő maga is fogékony volt mindkettőre. *Az apa sírja* Sz. városában játszódik, szerkezete az ellentétes szituációkra, a jóra és a rosszra épül. Az ellenséges két család gyermekei, ifj. Körmös Pista és Gyékény Lilla beszélgetnek a temetőben, ők nem ellenségek, ők szeretik egymást, de a véletlen kiderítette velük, hogy testvérek. A fiatalember – úgy huszonnégy éves lehet – fegyver nélkül is elvégzi a dolgát, elkergeti az őt támadó mostohatestvérét, Töltsér Jónást, akinek a gúnyneve a faluban: „víznemissza Jónás”. [...azt is megitta, miye soha sem volt – az esztét.]²⁵ Ilyen típusú gúnyneveket használ Petőfi is *A helység kalapácsában*: lásd például „szemérmertes Erzsók asszony”-t, aki az erkölcsös-ségtől bizony messze volt. A *Hétköznapiak* vizsgált fejezetében ifj. Körmös Pista megvédi a leányt, ahogyan azt kell egy férfiembernek. A szóban forgó rész a narrátor szerint a mában, azaz Jókai jelenében játszódik; a másik a régi világban, a múltban. Mikor is? Az 1820-as években, amikor Petőfi, majd Jókai született. Tehát itt Jókai a szülei generációjáról és a saját koráról ír. A falu meg a város akkoriban még kevésbé volt elválasztható egymástól, különösen a kisvárosok hajlottak még meglehetősen a falvak irányába. Sz.-nek is egyik része olyan, mint egy falu, a másik, ahogy szerzőnk írja: „Falusi város”.²⁶ Jókai kiváló emberismerő volt, Petőfinél, azt hiszem, már fiatalkorában is jobb. Ez ebből a műből ugyancsak kitetszik. Az egyik nő szereplőnek, Lillának a gúnyneve „kis boszorkány”.²⁷ Ahogy a narrátor, aki nem más, mint a szerző, leleplezi őt: senki nem az, aminek látszik, hadd tegyem hozzá, nemcsak hogy a regényben nem, még a valóságban sem. Lilla ugyanis hol úgy viselkedik, mint szerencsétlen, védtelen hölgyecske, hol pedig úgy, mint egy ügyes nő, aki tudja, mikor

²⁵ Jókai Mór: *Hétköznapiak. Jókai Mór összes művei*, 8. köt. 44.

²⁶ Jókai: *Hétköznapiak*, 43.

²⁷ Jókai: *Hétköznapiak*, 45.

kell magát védtelennek mutatnia, és mikor csúfolódhat másokkal. A lényeg a cél: a férfiak tetszésének elnyerése, s ez, mint ahogyan olvassuk, sikerül is neki. A *Két földes úr* a következő történetünk, szinterünk a Kőrös parti Kéturfalva. A regényíró Jókai részletes és élvezetes leírásokat ad az épületekről, különösen a középületekről, mint amilyen egy kiseddóvó intézmény. De ha belépünk a narrátorral együtt egy kastélyba, annak valamelyik szobájába, ott szintén azonnal kitárulkozik a szemünk előtt a megelevenedett kép, a leírt műtárgyak: festmények, szobrok, bútorok. Felejthetetlen, megvalósítandó ötlet többek közt a szoborkályha, amelynek belsejében tüzet lehet rakni, és nemcsak hogy megőrzi a leszármazottaknak apjuk alakját, hiszen ez a saját magukról készített szobrok dolga, de hasznukra lesz a téli hétköznapiakban, meleget árasztja a családnak. Egyébiránt e fejezet sztorija annyira bonyolult, ugyanakkor krimyszerű, hogy már filmre való történeté vált. A két ellenséges család gyermekei (a forrás csakis Shakespeare-től származhat a *Rómeó és Júliából*,²⁸ noha ott nem testvér a szerelmes pár) együtt elszöknek a városból, összeházasodnak, gyermekük lesz. Dömsödi Góliáth János, aki a fiú apja, állatokkal és fegyverekkel veszi körül magát. Még a mai világban is csak nyugat-európai filmekben látunk ilyesmit, hogy egy háztartásban majmok, mosómedvék, baglyok és egyéb állatok laknak a gazdájukkal együtt. Hogy mi ennek az oka a tizenkilenc éves író szerint? Az, hogy a gazda fél az emberektől. A saját fia tört be hozzá, mert apja rosszul bánt a pénzzel, elszórta az örökségét, ezért meg akarja büntetni. Ezek szerint van miért, de ember nem büntethet saját maga egy másik embert. Hogyan oldja meg a szerző, amint már említettem, a krimyszerű bonyodalmat: apa és fia egymással perben állnak. A fiú az apát börtönbe záratja, az apa a fia ellen bünvádi pert indít, aki azonban megszökik a pénzzel. Ki a bűnös? Mindkettő, de ez itt most még nem „hangzik el”. A szerző-narrátor oknyomozást folytat: miért lettek ilyenek? Dömsödi Góliáth már gyermekkorában is „széltoló” volt. Himlőben elcsúnyult arca nem vonzotta az embereket, különösen nem a nőket. Ezt a férfi durvasággal torolta meg. Jókai már fiatal íróként is jó pszichológusnak mutatkozik. Bizonyításul vegyük a következő idézetet a regényből, Dömsödi Góliáth János feleségéről írja a szerző: „Gyakran elzárta őt hetekig, hónapokig, majd ismét kényszeríté fényes társaságokba menni, a legódivatúbb avult ruhákban; egyfelől zsarnoki féltékenységével üldözve, kizozva, másfelől a legszemtelenebb kalandorokat csódtíve s biztatva az erényes hölgy csábítására. // Egykor kocsira ülteté nejét s hat egész hónapig utazott vele, sehol egy napig is nem nyugodva, hanem kódrogva Tolnán, Baranyán keresztül, minden czél nélkül, mint a ki szét kergeti, s midőn a gyöngéd [értsd: gyöngye – R. R.] nő, a kinzásokat megsokallva, kijelenté előtte, hogy válni akar, azt oly kegyetlenül megverte, hogy a nő két hét mulva a szenvedett méltatlanságok következtében meg is halt, hagyván maga után egy fiut, kinek neve lett Péter.”²⁹

A másik földesúr, akiről szól a fejezet, és magától értetődően a regény többi részében is megjelenik, Szilárdy Mihály gróf. Az a típusú főnemes, aki világiáróként tanulja meg, mit kellene tennie az országban. A Széchenyi Istvánra való utalás nyilvánvaló.³⁰ Jókai Szilárdy megjelenítésében nagyhatalmú, pallossággal rendelkező főurat ábrázol, aki „önhatalmilag” megszüntette a nyilvános büntetéseket, nem megfélemlíteni akarta az embereket, amit például a deresre húzással lehetett, hanem „nyilvános jutalmazásokat hozott divatba” az ifjú gróf.³¹ Széchenyi ekkor, tehát amikor a regény játszódik, harmincvalahány éves

²⁸ Petőfi lefordította a darab másfél felvonását 1843-ban.

²⁹ Jókai: *Hétköznapiak*, 60.

³⁰ Lásd például: Révai Kis Lexikona. *A mindennapi élet és az összes ismeretek enciklopédiája*. (Szerkesztette: Csekei Varjú Elemér) Budapest, 1936. 930–931.

³¹ Jókai: *Hétköznapiak*, 68.

volt.³² Érdekes, amit a díszkiadás lábjegyzetében olvashatunk: „Egy köztisztelőben álló hontársunk szavai szerint, [...] Pest utcáin magyar hangot ugyancsak őrizkedett bárki is száján kiereszteni, s ha volt néhány jobb érzésű, kinek szíve fájt a magyar szó után, nagyobb részint szegény tanulók és versírók, azok a mostani Wurm-udvar helyén volt nagy pocsétához gyülekeztek össze éjnek idején, hogy magukat titokban magyarul kibeszélhessék.”³³ Nagyon sokat megtudunk a korszak társalgási témáiról is, ez bizonyítja, hogy Jókai kedvelte a társaságot, hiszen így hallhatott húsz évvel korábbi témákról is.

Petőfi költészetében az Alföldnek meghatározó szerepe van. 1844-es költeménye, *Az alföld* az egyik legismertebb és legkiemelkedőbb alkotása. Idézzük most fel a vallomás jellegű 2. versszakot: „Lenn az alföld tengersík vidékin/ Ott vagyok honn, ott az én világom; / Bör-tönéből szabadult sas lelkem, / Ha a rónák végtelenjét látom.”³⁴ Érdekes egyezés, hogy Jókai ugyancsak ír az Alföldről a *Hétköznapiok* című regényének *A szalmakunyhó* című fejezete bevezetéseképpen: „Merülj fel képzeletimben ifju gondolatim bölcsője, kies Alföld. Terítsd ki lelkem szemei előtt végtelen rónáidat; mutasd fel emlékemben délibábos pusztáid nagyszerű képeit s mezőidet, miknek láthatára nincs. Hadd lássam őket még egyszer, hadd szíjam lelkembe arcod vonásait, hadd fesselek le ország-világ előtt, mint egy ifju menyasszonyt s hadd mondjam akkor... ime ez oltárkép, eszményképe a paradicsomnak, melynek ege, földje oly anyai kegyelettel mosolyg, e nagyszerű templom, az én hazám!

Nézzétek őt! A nap verőfényben mosolyg le reá; füveiben a harmat gyémántja tündököl; mezője ki van himezve, mint egy oltárszőnyeg.

A szem kifárad, míg végtelen láthatárát bejárja, azon láthatárt, melyet sem hegy, sem kőhalmok nem korlátoznak, -- mely egyenesen az égben végződik.

Távol, a halványuló zöld messzeségben, átlátszó ködtenger rezeg, lassúdan hullámozva, mint egy zöld oceán. Az a délibáb.

S amott túl a ködökön, a félhomályban egy népes város hegyes tornyai látszanak, mely körül sűrű fáktól körzött tanyák vannak elszórva.

A levegőben pacsirták énekelnek, lábainknál a gyöngyvirág nyílik, a távol mezők zöldjébe ezerszínű virágok zománca olvad, – a pásztorhalmok körül nyájak legelnek, kolompjaik csengése a pásztorfurulyák danáival vegyülve oly idyllszerű!...”³⁵

Az alföld mint a magyarság jelképe után, úgy gondolom, illő megemlíteni, hogy az író-nál ugyancsak megtaláljuk az épp elemzendő regényben a magyarság számos jellemvonását, ami ebben az időszakban ugyancsak állandó témája Petőfi költeményeinek. Jókai a magyar ember jellemző tulajdonságának tartja, hogy híres, ahogy ő fogalmaz „tátos” akar lenni, legalábbis a gróf úr ezt állítja, és beszélgetőtársára utal vele, Gábor úrra, aki szerint a magyar ember jellemző tulajdonsága inkább a kard szeretete. Ezt azonban a gróf elavultnak tartja.

A nagynéne és az unokahuga többek között a szerző/narrátor diákkori élményeiből merít. Ilyen a „cantus praeses”, azaz az ifjúsági kórusvezető vagy éneklő úr figurája. Mindhárom kifejezés a szerzőtől való, olykor-olykor előfordul a regényben a túlfogalmazás, a szószátyárság, ugyanakkor a humornak is forrása ez. Maradjunk most a kántus vezetőjének egyik mondatánál, ami Jókai majd minden szólására igaz: „porból lettünk, porrá leszünk,

³² Azért így fogalmaztam, mert pontosan nem lehet tudni, hogy mikor játszódik a *Hétköznapiok*, csak annyit, hogy az 1820-as években.

³³ Jókai: *Hétköznapiok*, 69.

³⁴ *Petőfi Sándor összes művei*. 2. köt. (Sajtó alá rendezte: Kiss József, Ratzky Rita, Szabó G. Zoltán.) Budapest, 1983. 56–57.

³⁵ Jókai: *Hétköznapiok*, 85–86.

ezért a port ne utáljuk”.³⁶ Nem sokkal utána olvashatjuk azt a ma ugyancsak jól használható mondást: „De hát ne kapaszkodjál a nyakamba, elég teher vagyok magamnak is.”³⁷ Ennél sokkal nehezebb már egy mai olvasó, különösen egy az akkori Jókaiival egykorú diák számára az olyan szöveg, amely a kórusvezető és a kórustagok beszélgetését idézi fel: „Dóczy, pofókképű classista faj, egy eleven és megtestesült 'extra hungariam non est vita' (magyarul viccesen átalakítva az eredeti szólást – R. R.: nincs jobb a töltött káposztánál) adott ugyan hangot [azaz elkezdett énekelni – R. R.], de nem volt benne köszönet, nem levén az egyébhez hasonlatos, mint egy fülemetszett komondor felkiáltásához.”³⁸

A *táblabíró* című fejezet, illetve téma ugyancsak mindkét szerzőnk kedvence. Manapság egy vidéki polgármesterhez hasonlíthatnánk a figurát, nem akarván persze ezzel senkit megbántani, de általánosítás nélkül nincsenek típusok. Nagyon humoros a *Hétköznapi* Jókai leírása Bálványd táblabíró úrról: „Különben hasonlíthatatlanul jó ember volt. Jó étvággal birt, aludni is jól tudott, s ha déli álmából föl nem verték, nem volt nálánál békeségebb ember egész Pannóniában. Ezenkívül tetemes bajusza és szakálla volt, minélfogva még remetének is beillett volna. Azonban ő korántsem volt remete; egyes-egyedül élt ugyan a világon, nő és gyermek nélkül, s örököse csak a királyi fiscus leendett: de kimeríthetetlen jókedve, páratlan vendégszerető indulata s jó borai híresek valának országszerte; s kell-e mondanunk, hogy ezeknél fogva Bálványd úr jó barátokban nem szűkölködött? Mindennap dáridó, minden este lakodalom, minden reggel tyúkverő fogadott lakánál boldogot, boldogtalant, ismerőst, ismeretlent, barátot és idegent. Egyetlen egy jámbor szenvedélye volt: más emberséges kétlábú állatot leitatni, s ha voltak halálos ellenségei, azok bizonyosan olyaskik valának, kiket nem volt képes asztal alá poharazni.”³⁹ Összeolvasva a vizsgált művet az 1846 előtti hasonló témájú Petőfi versekkel, sok mindent találunk, amikről a két barát hasonlóan gondolkodott. Úgy vélem, nem véletlen, hogy a Jókai-regény *Zöldhalom* című fejezete és *A csaplárné a betyárt szerette...* című Petőfi-vers egy időben született. Az előbbieket bizonyítandó olvassuk most el újra a költeményt:

„A csaplárné a betyárt szerette,
De a betyár őtet nem szerette.
Csaplárnénak örökbevett lánya
Volt a betyár egész boldogsága.

A csaplárné ezt megirigyelte,
Irigységből a leányt elverte,
Elverte a háztól a világba;
Pedig ott kinn tél, fagy volt javába’.

A szegény lány ment egy kis darabot,
Aztán leült, ültében megfagyott.
Esett ez a betyárnak tudtára.
S csaplárnénak lett kínos halála.

³⁶ Jókai: *Hétköznapi*, 122.

³⁷ Jókai: *Hétköznapi*, 123.

³⁸ Jókai: *Hétköznapi*, 125.

³⁹ Jókai: *Hétköznapi*, 132–133.

Betyár ezért hóhérekre került,
De nem bánta ő, még inkább örült:
Mert mióta a lányt elvesztette:
Pipa dohányt sem ért az élete.”⁴⁰

Majdhogynem azonos történetet írtak meg versben, illetve a novellaszerű regényben. A *Zöldhalom* című fejezetben a nő főhős egy csalódott, öreg korcsmárosné, akit a világ már nem érdekel, mert felakasztották a szerelmét, a betyár Bognár Jancsit. Ha úgy hozza a sors, korcsmájába befogad üldözött embereket, de igazából se nem sajnál, se nem gyűlöl senkit, meghasonlott jellem. A megfagyott lány is mindkét műben megtalálható, a versben meghal, a regényben visszahozzák az életbe. Jókai ebben a két utóbbi fejezetben ismét kissé szétosztán fogalmaz, a vers – azt hiszem, minden olvasó így gondolja – tökéletes. A kocsmá, amiről Jókai ír, Kecskemét környékén van. Nincs arra hely, hogy teljes egészségesen közöljük Petőfi *Hírös város az aafődön Kecskemét* című költeményét, amelyet a *Tisza-Duna közti tájbeszéd* szerint írott (ez az alcíme), s amelyben Petőfi a betyárszerepet szedi versbe,⁴¹ ugyancsak hibátlanul megtestesítve ezt az 1840-es években született, később a népiesség stílusának nevezett irodalmi divatot, amit manapság inkább a népiesség kultuszának mondunk.

A *Hétköznapiok* egészét ebben az írásban terjedelmi okok miatt nem áll módomban elemezni, de a céloom nem is ez, hanem az összeolvasási pontok megemlítése Petőfivel. Szilasi László a regényről szóló *III. Pseudo prototípusok* (Jókai Mór: *Hétköznapiok* című regényének kultikus olvasata) című írásában⁴² nagyon fontos poétikai jellemzőre hívta fel a figyelmemet. A szóban forgó regény főhősei az irodalmi, a történelmi és művelődéstörténeti utalások mellett bibliai attributumokra, utalásokra⁴³ építkeznek. Ez az eljárás Petőfi költészetében és verses epikájában ugyancsak széles körben használt. Ennek bizonyítására visszautalok egy korábbi írásomra.⁴⁴

Választott témáink miatt nem hagyhatjuk ki a megidézett művek közül Petőfi két 1845-ös versét, az *Egy fiatal íróhoz és a Jókay Mórhoz* címűt. Az *Egy fiatal íróhoz*, amint azt az újabb Petőfi kritikai kiadás jegyzetanyaga is említi, akkor készült, amikor Jókai a *Nepean-sziget* című novellája megjelent a Pesti Divatlapban.⁴⁵ A költeménnyel végül is abbéli örömeét fejezi ki a szerző, hogy Jókait immár pályatársként üdvözölheti. Mint láttuk, nem ez volt az első megjelenése, de ezzel aratott először sikert a prózaíró. A felleg és a fergeteg metafora az író fejlődését hivatott kifejezni (jelentek meg versei is, de nem a próza lett a „befutott műneme”). A siker a kritikusok véleményét jelenti itt most elsősorban, akikkel Petőfi, mint tudjuk, bonyolult kapcsolatban volt. A mű éppen annyira szól magáról, mint barátjáról. Ez azonban nem a költő önelégültsége miatt van, hanem mert saját tapasztalatait mindig át akarta adni pályakezdő társának. „Igy barátom, te se hajts ama / Jajveszéklő emberek szavára. // „Ekkép kellett volna nekem is / Tenni sokszor ostromolt pályámon. / Én e tehetetlen hangokat / Figyelemre méltatám. Sajnálom.”⁴⁶ A *Nepean-sziget* lényeges kettő-

⁴⁰ Petőfi Sándor összes művei. 2. köt. Második kritikai kiadás, 49–50.

⁴¹ Petőfi Sándor összes művei. 2. köt. Második kritikai kiadás, 16.

⁴² Az írást lásd: Szilasi László: *A selyemgubó és a „bonczoló kés”* című kötetében. Budapest, 2000. 64–75.

⁴³ Szilasi: *A selyemgubó*, 71.

⁴⁴ Ratzky Rita: *Bibliai motívumok Petőfi Sándor költői képeiben*. In: uő: „Halhatlan a lélek”, 98–116.

⁴⁵ Petőfi Sándor összes művei. 4. köt. Második kritikai kiadás, 345.

⁴⁶ Petőfi Sándor összes művei. 4. köt. Második kritikai kiadás, 58.

jük összevetésében, mert az apostol mint téma megjelenik ebben a korai novellában, tudjuk, hogy Petőfit mindvégig érdekelte a téma, sőt már itt is úgy jelenik meg az alkotó, mint aki az egész földet akarja megrendíteni. Csak a teljesség kedvéért utalok most a költő 1848-as *Az apostol* című elbeszélő költeményére.

*Jókay Mór*hoz. Petőfinek az 1845-ös őszi életszakaszát (tulajdonképpen 1846 tavaszáig) a búskomorság jellemzi. Egy évvel korábban egymás után jelentek meg kötetei, melyeket a kritika górcső alá vett. Nem volt könnyű számára elviselni a bíráló megjegyzéseket, öntudatos költő volt. Ugyanakkor nem csak erről van szó. Petőfi számos helyén járt az országnak, részben diákkori iskolaváltásai miatt, részben vándorszínészként, de a vándorlási vágy önmagában is elindította egy-egy esemény hallatán. Így hát sok barátja volt, könnyen barátkozott, de könnyen, gyakran meggondolatlanul meg is szakította egy-egy baráti viszonyát. Ez indokolja a szóban forgó költemény kiábrándultságát és a Jókai iránti barátság értékes voltát. Ahogy az a témához illik, a mű szenvedéllyel teli, vérbeli romantikus alkotás. Magának a 'barát' szónak a komoly voltát megkérdőjelezi, a sok kudarc e téren már gúny tárgyává teszi számára e fogalmat. Ebben a lelkiállapotban Jókai személye, a kapcsolatuk felértékelődik. Bizalmát csak a komáromi fiú érdemli ki. Megjelenik az átok és áldás képe, az előbbi mindenképp, az utóbbi csak Jókaitól száll reá. E két elementárisan ellentétes fogalomra a szalkszentmártoni időszakában majd *Átok és áldás* címen önálló vers épül. Érdekes, ahogy a fiatal költő előre megérzi, meglátja, hogy szakmai elismerése igazából csak halála után érkezik el. Felejthetetlen, ahogy barátját nevezi: „Te, lelkem megmaradt fele”. Teljességgel érthetetlen, hogy ilyen sorok után hogyan szakadhatott meg ez a kapcsolat.

Pest

Petőfi pozsonyi országgyűlési tartózkodása után kettejük kapcsolatának már Pest lesz a színtere. A fővárosban először 1844-ben a Pesti Divatlapnál segédszerkesztői álláshoz jutva, Petőfi az értelmiségiek életét élte. Jókai Mór ügyvédnek tanult, az ő útja is Pestre vezetett, 1846-tól a Tizek Társaságában a két jó barát újra együtt volt. A Tizek Társaságának tagjai: Jókay Mór (már 1846-ban demokratikus érzelmeinél fogva y-ról i-re változtatta vezetéknevének írását, mint tették ezt sokan mások is), Tompa Mihály, Petőfi Sándor, Pákh Albert, Obernyik Károly, Pálffy Albert, Lisznyai Kálmán, Degré Alajos, Bérczy Károly. Ezekre az időkre vonatkoznak a társaság tagjainak olvasmányaira utaló Jókai-adatok: „Valamennyien franciák valánk! Nem olvastunk mást, mint Lamartine-t, Michelet-t, Lous Blanc-t, Sue-t, Hugo Victort, Bèranger-t, s ha egy angol vagy német költő kegyelmet nyert előttünk, úgy az Shelley volt és Heine, magok is nemzeteik kitagadottjai, s csak nyelvökre nézve angol és német, de szellemökben franciák.”⁴⁷

Itt ugyan látjuk, hogy egy társaság veszi őket körül, mégis ezen belül az ő kapcsolatuk szorosabb, mint a többiekhez fűződő viszony. Ezt bizonyítja egy Petőfi által Kecskeméthy Aurélnak írott levél 1846. január közepéről Pestről: „A mit én Jókayról irtam, azért egyik barátom sem apprehendálhat... mit én Jókay iránt érzek, az igazság szerint nem is barátság, nem is testvéri szeretet, vagy tán e kettőnek keveréke, vagy talán mind a kettőnél több... valami le nem írható, s tagadhatatlan, hogy a világon senki iránt sem érzem azt, egyedül ő iránta;...”⁴⁸

⁴⁷ Jókai: *Az én színpadi életem*, 85.

⁴⁸ *Petőfi Sándor összes művei*. VII. köt. *Petőfi Sándor levelezése*. Első kritikai kiadás. Budapest, 1964. 35.

A barátság második fejezete a művek által kísérve: 1846 őszétől 1848 nyaráig

A magánéleti és a közös szakmai élmények a tanulóévek után is összetartották barátságukat. Petőfi 1846 őszén Nagykárolyban ismerte meg leendő feleségét, Szendrey Júliát. Egy év kellett hozzá, amíg a két fiatal érzelmei kitisztultak, választani tudtak. Gondoljuk meg: Petőfi számára 1846 novemberének közepén zajlott Debrecenben a Prielle Kornélia szerelmi epizód, majdnem elvette a színésznőt feleségül. Erre tett Jókai egy utalást, illetve választ: „Násznagyod leszek, de ismétlem: szív ügyében, szerelemben tanácsot se ne kérj, se ne adj.”⁴⁹ Ezt a tanácsát, amint majd látni fogjuk, Petőfi Laborfalvi Rózával kapcsolatban nem tudta betartani. Nemcsak hogy tanácsokat adott, hanem beleavatkozott Jókai szerelmi életébe. 1847 őszén Petőfi Sándor és Szendrey Júlia Erdődön összeházasodtak, és a hosszú koltói nászút után a pesti Dohány utcába költöztek. A költő előzőleg Egressy Gábor színészt bízta meg a megfelelő fővárosi bérlemény felkutatásával. Idézzük fel az akkor már neves színész levelének erre vonatkozó részletét: „Szállás már van fogadva számodra, de nem vagyok ebbeli eljárásommal meglegedve, mert a szállás szép ugyan, de méregdrága. Közél van hozzánk, a dohány utcában, Schiller-ház, első emelet, most csak Kozmovszky lakik benne, a Marczibányi praefectusa. Három utcaszoba,⁵⁰ alkofen,⁵¹ előszoba, gazdasági konyha stb. 650 váltó forintért, mellynek negyedét mindig előre kell fizetni...”⁵²

Mint hogy a lakás drága volt, Jókai Mór albérlőként odaköltöztették. Igazi értelmiségi életmód! Mindannyian olvastak, élményeiket azon melegében megbeszélhették, írtak. Írásaikról kikérhették egymás véleményét. Jókai Mór írja későbbben barátja feleségéről: „Én megvallom, hogy nem találtam olyan szépnek, mint aminőnek Sándor versei megörökítették: alacsony termete volt, egészséges arcszíne, de férfias metszésű szája; mindegyik szeme szép volt külön, de a kettő közt nem volt összhang,⁵³ amellett rövidre nyírott hajat viselt; s éppen úgy tudott ember nem viselte divatokat kitalálni, mint Sándor.”⁵⁴ Ebből a Jókai-idézetből kitetszik, hogy az író egymáshoz valónak találta őket. Mindazonáltal nem lehetett könnyű együtt lakniuk. Szendrey Júlia neveltetésénél fogva, továbbá az akkori világ illem-tana szerint nem szerethette a káromkodást. Számos esetben Petőfi kiment a szobából, hogy elmondja saját szokása szerint, ami a szájára jött. Jókai illedelmes szépirodalmi műveiből kiindulva meglepő lehet, hogy öcsémuram ugyancsak tudott káromkodni. Egy 1847-es levele, ami a vőlegénynek szólt Szatmárba, arra utal, hogy a menyasszony valami ilyesmin megsértődött: „Hát! egyen meg, a mi még meg nem evett, mit szidod te az én apám teremtésit? he? Azt még csak elszívtem: hogy Júlia miatt összeattáztál, arra rászolgáltam, de azért ne bizza el magát kigyelmed, mert noha most messze van innen, de majd helyébe megyek én kendnek September hetedikén, s vőlegény ide vőlegény oda, felszentelem kendnek a szűz hátát. – Majd adok én neked káromkodni.”⁵⁵ Úgy gondolom, különösebb bizonyítás nem szükséges, Jókai szövegéből világosan kitetszik, hogy Petőfivel még a mindennapi beszédstílusuk is megegyezett, noha ez talán valóban nem köztudott. Érdemes még megemlíteni Jókai levelének címezését: „Tekintetes Nemes, nemzetes és Vitézlő *Petőfi Sán-*

⁴⁹ Jókai Mór: *Petőfi eszmecsírái*. In: *Őszi fény* című kötetében, lásd: Hatvany Lajos: *Így élt Petőfi*. 2. köt. Budapest, 1967. 32.

⁵⁰ Azaz utcára nyíló szoba

⁵¹ hálószoza

⁵² *Petőfi Sándor összes művei*, 7. köt. 79.

⁵³ Azaz alighanem bandzsított.

⁵⁴ Jókai: *Az én színpadi életem*.

⁵⁵ *Petőfi Sándor összes művei*. 7. köt. Első kritikai kiadás, 87–88.

dor úrnak, több tekintetes nemes, nemzeti és vitézlő vármegyék érdemes Táblabírájának.⁵⁶ etc. etc. megkülönböztetett tisztelettel. *Szathmárnémetiben*.⁵⁷ A megfogalmazás szelletes, udvarias, utal Petőfi nemes származására is, ami azonban csak félig-meddig igaz: az apai dédszülői ágon nevelőapaként szereplő Salkovics Péternek köszönhetően. Ugyanakkor gondolhatunk Petrovics István, az apa redemptusságára is. A republikánus, demokrata Petőfi Sándor olykor azonban maga is emlegette származását.

1848. március 15-én este a Nemzeti Színházban azonban olyasvalami történt, ami felborította a két barát közötti harmóniát: Jókai megismerkedett Laborfalvi Rózával, a nála nyolc évvel idősebb színésznővel, akinek volt már egy gyermeke Lendvay Mártontól. Egy-másba szerettek, és Jókai Mór feleségül vette. Petőfi próbálta „védeni” kisöccsét, eközben elítélendő dolgokat cselekedett, de minthogy szeretném az időrendet betartani, ezt később fejtem ki.

Jókai a *Petőfi eszmecsírái* című írásában megörökít egy kedves történetet, ami mindhármuk barátságát jellemzi (Petőfinére utalok itt.) „Épen pünkösöd vasárnapja volt; tartós eső után szép, derült nap.

Estére zivatar lett. De nem az égben, hanem ideleln a városban. Egy olasz császári ezred fellázadt a magyar kormány ellen. Tisztjei bujtogatták fel. Megtagadták az engedelmességet a magyar hadügyminiszternek, a ki őket másnap Verbász alá akarta küldeni a lázadó szerbek ellen.

Az olasz katonákon kívül még volt egy magyar önkényes zászlóalj is a Károly-kaszárnyában, csakhogy ennek nem volt fegyvere. A fellángolt olaszok és magyarok között verekedés támadt: az olaszok bezárták a kapukat.

Az utcákon riadót vertek a nemzetőröknek. Én is nemzetőr voltam, siettem haza a szuronyos puskámért. Petőfi otthon volt. Mikor tőlem meghallotta, hogy a katonaság fellázadt s a nemzetőrséget dobolják össze, azt mondta, hogy ő is velem jön s bement a szobájába a fegyvereiért. Volt egy kétsövű vadászpuskája, meg egy tenyérnyi széles kardja, a mit guillotinnak hívtunk. Én hamarabb készen lettem a fegyverbeöltözéssel; mikor kiléptem a szobából a közös ebédlőbe, ott találtam Juliát.

Rémület kifejezése volt az arcán; megfogta a kezemet jéghideg reszkető kézzel s azt mondá:

Az égre kérem önt, siessen! ne várja meg Sándort. Zárja be a lépcsőajtót s vigye el magával a kulcsot.

Csak egy kulcsunk volt a lépcsőhöz.

Ezért az egy szóért örökké becsültem Petőfinét.

Ez volt az igazi képe.

Tehát erősebb a szerelem, mint a dicsvágy.

»Amor« a hím, »gloria« a nő. Amazé a megmentő erő!

Én sietve haladtam le a lépcsőn, annak a rácsajtóját bezártam s aztán ki a kapun.

Mire kiértem az utcára, már akkor Petőfi a felnyitott ablakban állt. Rám kiabált dühösen, hogy eresszem ki, nyissam ki az ajtót s hogy rá sem hallgattam, szidott, németnek, peccovicsnak, kamarillának nevezett, fenyegetett, hogy meglő! Szerencsére az utca görbül, én elosonhattam.⁵⁸

⁵⁶ Ez nem viccelődés volt, Petőfi ekkor már három megye táblabírája volt. Lásd: Ratzky Rita: *Petőfi Sándor, három megye táblabírája*. In: uő: „Halhatlan a lélek”, 567–568.

⁵⁷ *Petőfi Sándor összes művei*. 7. köt. Első kritikai kiadás, 89.

⁵⁸ Jókai: *Petőfi eszmecsírái*, 17–18.

S most nézzük, hogyan próbálta Petőfi barátja életét irányítani. Értesítette Móric édesanyját Komáromban, hátha meg tudja akadályozni a szerinte is rossz választást. Úgy gondolom, akkor reprezentálható legjobban a történet, ha Petőfi levelét özvegy Jókay József-néhez teljes egészében közlöm.

„Tisztelt Asszony néném!⁵⁹

Pest, septemb. 6. 1848.

A küldött egyetmást szíves köszönettel vettük. Laborfalvi Móricról nem sokat tudok, a régi barátság tökéletesen ketté szakadt köztünk és örök időkre. Móric oly nemtelenül, oly gyalázatosan viselte magát irányomban, hogy rá sem nézhetek többé soha. Midőn meghallottam, hogy megjött faluról már mint férj, oda mentem Emődihez,⁶⁰ s kihivattam őt (mint azelőtt szokásom volt, mert L. Rózához soha nem mentem be) de Móric, a helyett hogy kijött volna, azt üzentte ki nagy gorombán, hogy menjek be, ha dolgom van vele, s én erre boszankodva haza jöttem. Másnap legényemet küldtem oda, hogy jöjjön hozzám, mert igen fontos végezni valóm van vele, s erre a tennapi pimasz gorombasággal ismét azt üzentte: én is csak annyira lakom tőle, mint ő én tőlem, ha dolgom van vele, sétáljak hozzá. Láttam, hányadán vagyunk, s egy levelet írtam neki, mely utósó levelem hozzá az életben, s mellyben keserűen szemére hánytam irántami silány magaviseletét s különösen bizalmatlanságát, hogy házassága ügyében soha egy őszinte szót nem hallottam tőle. Ő e levelemért s különösen azért, hogy akkor a városban és a hegyek között kerestem őt, hogy állott rajtam boszút? csufondárosan! hírem és tudtom nélkül egy komisz cikket írt ellenem az Életképek utósó számában, mellyben engemet többek közt Vörösmarti iránti háladatlansággal vádol stb. pedig Móric sokkal több hálával tartozik nekem, mint én Vörösmartinak. Isten neki, már mindennek vége van, s ő bánja meg a dolgot, nem én, mert nekem, azért hogy ő elhagyott, még maradtak barátim, de neki én voltam az egyetlen igazi barátja. Én Móricot gyöngye embernek ismertem, de elnézéssel viseltettem iránta, mert ezen hibáját fiatalágának tulajdonítottam, s abban a hiszemben voltam, hogy majd megemberedik idővel; gyöngye embernek ismertem őt, mondom, de azt nem tettem föl róla, hogy alávaló, pedig ime világosan kimutatta, hogy az. Ezentúl ne kérdezősködjék felőle Asszony néném én nálam, mert én semmit, de semmit nem tudok, nem is akarok tunni felőle. Nem érdemli meg, hogy figyelmemet csak egy pillanatig is rá fordítsam. A contractusunk december végén telik ki, addig már nem hagyhatom el az Életképek szerkeztését, de akkor tüstént el fogom hagyni. Szomorú vigasztalás, de én egyébbel nem vigasztalhatom Asszony nénémet, mint azzal, hogy elvesztette ugyan a fiát, de igen igen rossz fiút veszített, ki után nem méltó bánkódni. Feleségemmel együtt tisztelvén kedves Asszony nénémet, maradok

őszinte jóakarójuk

Petőfi Sándor”

Nem könnyű kommentálni ezt a levelet. Kezdjük azzal, hogy mintha Petőfi tudomásul se venné, hogy egy anyának ír a fiáról. Az emlékezésekből tudjuk, hogy heves természetű, gyakran meggondolatlan ember volt. Jókai és Laborfalvi Róza házasságát egyébként sokan ellenezték.

Barátságuk megromlásának azonban nemcsak ez volt az oka, hanem Petőfi *Vörösmartyhoz* írott költeménye is, amelyben a költő mélyen elítéli, hogy a hadsereg szervezése ügyében (tudni illik, hogy a német katonák maradjanak szolgálatban, minthogy ilyen gyorsan új sereget megszervezni nem lehet) a költő egykori mentora a többséggel szavazott.

⁵⁹ *Petőfi Sándor összes művei*. 7. köt. Első kritikai kiadás, 167–168.

⁶⁰ Emődy/Emődi Dániel, Petőfi és Jókai közös ismerőse egy házban lakott Jókaiékkal a Hatvani utcában, sajnos ez a ház ma már nem áll.

A vers az *Életképek*ben jelent meg, amelyet akkoriban Petőfi és Jókai együtt szerkesztett, de ekkor Jókai nem tartózkodott a fedélzeten, mert magánélete szervezésével volt elfoglalva.

Jókai ötven évvel később megírja, hogy összeveszésüknek szerinte mi volt a legfőbb oka. „A falun végbement esküvőm után visszatértem nőmmel együtt Pestre.

Az első feladatomból az volt, hogy a Petőfivel oly régen fennállott barátságot rögtön és érelyesen szétszakítsam. A nyilvánosság előtt erős ok volt rá, hogy ő távollétem alatt azt a bizonyos Vörösmartyhoz írott versét kiadta az *Életképek*ben, dacára annak, hogy én a kiadás ellen tiltakoztam, még pedig egy közös jó barátunk, Emődy Dániel jelenlétében, ki szintén nagyon kérte Petőfit, hogy azt a verset ne vigye közönség elé. De a valódi oka szakításunknak az volt, hogy Petőfi oly erőszakos és rám nézve oly kínos módon akarta házasságomat megakadályozni. – A barátság csak érzelem; de a szerelem szenvedély: – azok ne keljenek egymással tusára, mert az első vérzik el.”⁶¹

A kapcsolat utolsó hónapjai

Jókai és Petőfi utoljára 1849 tavaszán, Buda visszafoglalása ünnepén találkoztak a Nemzeti Múzeumban tartott banketten. Jókai megírja a következő történetet: a vacsorán sorban hangoztak el a tósztok, ő maga a következőt találta mondani: „Én poharat emelek azokra a hősökre, akik a szabadságharc alatt még ezután el fognak esni.” A Magyar Nemzetben megjelent visszaemlékezés szerint ekkor a vele átellenben ülő Petőfi koccintott vele mondván: „– Köszönöm, pajtás, hogy rám köszöntötte a poharad.”⁶² A szöveget kommentáló Hatvany Lajosnak igaza van abban, hogy nem vall Petőfire ez a szituáció.

Jókai Mór mélyen megrendítette Petőfi halála. Alig akarta elhinni. Az ő hitetlensége bizonyára másokra is hatással volt. Ezért bátran mondhatjuk, hogy ha tudományosan nem is, érzelmileg azonban volt alapja a szibériai legendának. Ebben a kérdésben Jókai nem hadtörténészként tekintette a kérdést. S akkor még finoman fogalmaztam, hiszen Petőfi katonai rangjával sem volt tisztában. A hadtörténészek adatokkal igazolták, hogy a szabadságharc bukása után az oroszok nem vittek hadifoglyokat Magyarország területéről Szibériába. Idézzük fel Jókai egy-két írását Petőfi halálával kapcsolatban.

Jókai Petőfi haláláról

Harminc évvel barátja halála után írja:

„Ha elesett Petőfi, valami emlékének meg kellett lenni azoknál, a kik eltemették. Erdélyben jártom alatt román birtokosok megmutogatták nekem azon öltönydarabokat, gyűrűket, miket Vasváry Pál viselt, midőn a Bihar gerinczén elesett. Ez ereklyéket híven őrzik még most is.

Petőfi is hordott magával ily ismertető ereklyéket; különösen kardja és kardtokja oly sajtószertű volt, hogy olyat más katona nem viselt. Tréfásan mondták róla, hogy az nem is pallos már, hanem guillotín. Ha egyébnek nem, ennek a kardnak meg kell lenni, mert az nem volt értékesíthető; a mester ki Pesten készítette bizonyosan ráismerne.⁶³ Jegyzetei is bizonyosan voltak Petőfinek. Ezekről vagy bárminő emlékekről, melyet magán viselt, s mely

⁶¹ Jókai: *Az én életem regénye*. Budapest, 1901. 7.

⁶² Jókai Mór: *Petőfi*. Budapest, 1879. A szöveget Hatvany Lajos könyvéből közlöm: *Így élt Petőfi*. 2. köt. 691.

⁶³ Jókai valószínűleg Petőfi századosi kardjára gondolt, amely bekerült a Petőfi Ház ereklyéi közé, és így most a Petőfi Irodalmi Múzeum művészeti tárában van.

nem tünhetett el a föld felszínéről, meglehetne győződni, hogy valóban ott azon a csatáren bevégzé fényes pályakörét.”⁶⁴

Kissé lejjebb: „Felhívást kellene előterjeszteni Segesvár környékén. Ha ez nem volna sikeres, akkor a kormány feladata volna tudakozódni az orosz kormánytól.” „Azután legkülönösebben azt kellene megtudni, ki volt azon lovas csapat parancsnoka, mely Petőfit állítolag utolérte? Attól kellene megkérdezni; nem esett-e élve foglyul Petőfi” stb.⁶⁵ Ez megtörtént, hiszen Heydte⁶⁶ jelentésében szerepel egy feltehetőleg Petőfiről szóló adatleírás 1854-ből. Különös, hogy Jókai Szendrey Júliával ezen évtizedekben nem beszélt (Petőfi felesége 1868-ban halt meg), hiszen az alapvető vagy mondjuk így, akkor lehetséges utánajárásokat az özvegy második házassága előtt igyekezett elvégezni. Most folytatom az előbbi Jókai idézetet: „Személy-leírása annál könnyebb, mert megjegyzett dolog volt, hogy az egyenruházati szabályokkal daczolva, nyakravalót soha sem viselt, a mi minden katonatiszt előtt felöltővé tette. És végül, hogy nem vitetett-e a leírt alak fogságra Oroszország belsejébe? S nincs-e ott most is?”

Jókai Mór Petőfi alakjáról egyik szépirodalmi művében

Befejezésképpen Jókai Mór *Politikai divatok* című regényéről teszek néhány észrevételt. A regényírónak ezt a művét nem méltatták, nem elemezték érdemei szerint, holott a regényíró kiváló művei közé tartozik. Elsőként érdemes megfontolni a regény elé írott szerzői előszó intelmeit: „Ismerős alakokat egyébiránt ne keressen e regényben az olvasó: A fényképezés szép tudomány, de nem művészet. Az életírás a historikus feladata, nem a költőé. Regényem nem élő személyeket, hanem a kort igyekezett híven visszaadni. Pest, augusztus 18-án, 1862.”⁶⁷

Nem könnyű értelmezni a Jókai által írottakat. Egy fotóművész nyilvánvalóan meghökkenne rajta, ahogy egy irodalomtörténész is. De az írónak a maga szempontjából tökéletesen igaza van. Most Jókai és a modern irodalomtudomány képviselői elnézését kérem, akik szerint a szerző halála után nem szabad foglalkozni a szerző életével, csak a műveivel. A két terület azonban teljesen mégsem független egymástól.

A regényben két alakba írta bele Petőfi alakját: a Pusztafi nevezetű költő hősbe, aki túlélte az 1848–1849-es forradalmat és szabadságharcot, és a Zeleji Róbert nevű költőbe, aki meghalt a szabadságharcban. Érdekes felidézni, ahogy Jókai a regény elején leírja Pusztafi külsejét, hiszen ez mégiscsak Petőfire emlékeztet: „A költő magas,⁶⁸ izmos alak, barna szabadon zilált fürtökkel, kicsiny bajusszal s nálunk szokatlan spanyol kecskeszakállal. Viselete: sűrű gombos dolmány, zsinóros felöltővel, magyar nadrág és rojtos csizma, feltűrt karimájú kalap. Egészen 1861-iki divat. Csak a nyakkendő hiányzik nyakáról, melyet szabadon hagy a kétfelé hajtott fehér inggallér.”⁶⁹ Pusztafi beszélgetése során Zelejivel elmeséli, hogy azért változtatta meg nevét, mert apja megtiltotta, hogy az ő nevét viselje, minthogy korhely poéta lett. Ez érdekes, mert erről nem tud a szakirodalom. Még meglepőbb a bekezdés második fele: „Most aztán ő kért, hogy hadd viselje ő is azt, amit magam szerez-

⁶⁴ Jókai: *Petőfi*, 114.

⁶⁵ Jókai: *Petőfi*, 115.

⁶⁶ August Heydte bár dragonyos alezredes, udvarhelyi vidék katonai parancsnoka.

⁶⁷ Jókai: *Politikai divatok (1862–1863)*, Budapest, 1963. 6.

⁶⁸ Pontos adatunk nincs, hány centiméter volt Petőfi, akkor ennek még nem kellett szerepelnie a katonai adatlapon sem, de inkább az akkori átlagos magasságúakhoz tartozott.

⁶⁹ Jókai: *Politikai divatok (1862–1863)*, 29–30.

tem.⁷⁰ Petőfi öccse felvette testvére nevét, de arról nincs tudomásunk, hogy apjuk, Petrovics István is ezt tette volna. Egyébként olyan, mintha az egyik alakban, Pusztafiban az időnként arrogáns költőt, a másikban, Zelejiben pedig a szerelmes katona költőt írta volna meg Jókai. A regényben a (héjasfalvi-fehéregyházi) csatában elhunyt Zelejit Pusztafi temeti el, ahogy a római hősöket szokták. Beleteszi holttestét egy vén fűzfába, és felgyújtja a fát. Zeleji feleségének, Szerafinnak Pusztafival küldte el a jegygyűrűjét.

Szerafinnak Szendrey Júlia lehetett az ihletője, de ahogy Jókai figyelmeztetett, a regényhősnő nem azonos a költő feleségével. Erre számos részlet utal. Például a szereplő gyermekkori barátja volt Komáromból Lávay Bélának. A városnevek egyébként a könyvben csak kezdő betűkkel vannak jelölve. Az asszony, aki már második férjével, Fertőyvel élt, továbbra is tartotta a barátságot Lávayval. Jókai maga e Lávay Béla nevű szereplőben ölt testet, akinek a felesége Judit, a színésznő Laborfalvi Róza hatására születhetett. Pusztafi elviszi a halott férj jegygyűrűjét Szerafinnak, aki a megrázó élmény következtében meghal.

Lezárásképpen Jókainak az 1848–1849-es szabadságharc utáni első írását említem meg, amely *Petőfi Sándor* címen jelent meg a Vasárnapi Újság 1856. március 2-i, 9. számában. Ez rövid élet- és pályarajz, nem mentes a hibáktól, de ezt a kritikai kiadásból is tudhatjuk. Inkább Jókai véleményét olvassuk el Petőfi költészetéről: „Az első cím alatti (cipruslombok)⁷¹ egy ifju elholt leánykához van írva, s én itt találom Petőfi költészetét legmagasabbnak. Szerelmes versei mindent fölülmulnak érzés és gyöngéd szenvedély dolgában, a mi e nemben nyelvünkön olvasható. Népdalai annyira hiven vannak a nép kedélyéből mérítve, hogy maga a nagy népdalbuvár Erdélyi János is nép ajkáról vett dalok gyanánt szedte fel azokat gyűjteményébe. Leíró költeményei, mikben a pusztákat, az omladozott csárdákat rajzolja, a legragyogóbb képzeletről tesznek tanubizonyságot.”⁷²

Ne feledkezzünk meg azonban arról, hogy Jókai ekkor Petőfi forradalmi verseiről a cenzúra miatt nem írhatott.

⁷⁰ Jókai: *Politikai divatok (1862–1863)*, 30.

⁷¹ *Cipruslombok Etelke sírjáról*. In: *Petőfi összes művei. Költemények*. 3. köt. Sajtó alá rendezte: Kiss József, Kerényi Ferenc, Martinkó András, Ratzky Rita, Szabó G. Zoltán. Budapest, 1997. 114–138., 140.

⁷² *Jókai Mór összes művei. Cikkék és beszédek*. 4. köt. Sajtó alá rendezte H. Törő Györgyi. Budapest, 1968. 193.